ISSN -2583-147X(P), Vol.- 8, Issue No.X, January 2023
Bastabatara Pariprakash Prachee
Peer Reviewed and Referred Research Journal

ଇତିହାସବୋଧ ଭୀମଭୋଇ

ସଂଘମିତ୍ରା ବେହେରା

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଭୀମଭୋଇ ଅନ୍ଧ ଓ କନ୍ଧ ଭାବେ ବେଶ୍ ପରିଚିତ । କନ୍ଧକବିର ଗୁରୁତ୍ୱ ଥିବାବେଳେ ଅନ୍ଧକବିର ପ୍ରମାଣ ସେପରି ଜଣାପଡ଼େ ନାହିଁ । ବିଶେଷତଃ ଏପରି ଜଣେ କବିଙ୍କ ପଛରେ ଅନୁସନ୍ଧାନର ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ତଥ୍ୟ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନୁସନ୍ଧାନର ଶେଷ ଘଟିନାହିଁ; ଯେପରି ଜନ୍ମ, କାଳ ଓ ସ୍ଥାନ, ଜୀବନୀ, ମହିମା ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶୁଣାଯାଉଥିବା ଅଲୌକିକ ଘଟଣା । ଆଲୋଚକ ଓ ସମାଲୋଚକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇଥିବା କେତେକ ବିଷୟ ଇତ୍ୟାଦି । ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ଜନ୍ମ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ହୋଇଛି ବୋଲି ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନପାରେ । ମଣିଷ ଅନାମଧେୟ ବସ୍ତୁ ତଥା ବଂଶ ପରିଚୟହୀନ ବସ୍ତୁ ସମ୍ପର୍କରେ ଦୈବାତ୍ କୌଣସି ବିସ୍ମୟ ବା ସମୃଦ୍ଧ ଘଟଣା ଶୁଣିବାକୁ ପାଇଲେ ସେଥିରେ ସେ ଅଲୌକିକ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକୁ ଯୋଡ଼ି ବସେ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ସନ୍ଥ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଜାଜ୍ୱଲ୍ୟମାନ । ଏହିଭଳି ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନଧାରା ପଛରେ ଜାତି ସ୍ମରକୁ ଯୋଡ଼ି ଦିଆଯାଏ । ଏଥିରେ କେତେବେଳେ କବି ନିଜକୁ ଜାତିସ୍ମର ରୂପେ ଗଢ଼ିତୋଳେ ତ କେତେବେଳେ ଲୋକସମାଜ ତାକୁ ଜାତିସ୍ମର ମଧ୍ୟକୁ ଟାଣି ଆଣି ଚିରସ୍ମରଣୀୟ କରିପକାଏ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ମହିମାଧର୍ମ ଓ ଭୀମଭୋଇଙ୍କର ଆଲୋଚନା ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ । ଭୀମଭୋଇ ଥିଲେ ଗୃହସ୍ଥ ମହିମା ଭକ୍ତ । ଓଡ଼ିଶାର ଏକମାତ୍ର ଧର୍ମ ଯାହା ଓଡ଼ିଶା ମାଟିରୁ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ଯଥା – ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ, ବିହାରର କିଛି ଭାଗରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ଏବେ ମଧ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଭାରତ ବାହାରେ ଭୀମ ଭୋଇ ଓ ମହିମା ଧର୍ମକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଆଲୋଚନା ମାନ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । କବି ଭୀମଭୋଇ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସକୁ କେବେ ଆଲୋଚନା ପରିଧିକୁ ଆସିଲେ ତାହା ପ୍ରଶ୍ନବାଚୀ; ଯଦିଓ ଆଲୋଚକ ଓ ସମ୍ପାଦକ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ତାଙ୍କ କବିତା ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ସମ୍ପାଦିତ କରି ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣିଲେ । ଏହାଛଡ଼ା ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ପୂର୍ବରୁ ସିଦ୍ଧକବି ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀ 'ସିଦ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରିକା'ରେ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ଜନ୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ବାରଙ୍ଗ କଥପୋକଥନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ ।

"ବଉଦ ରେଢ଼ାଖୋଲଠାରେ
ପ୍ରଭୁ ବିଜୟ ଏକାନ୍ତରେ ।
କନ୍ଧ ଅଂଶରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ
ନିତ୍ୟ ରାଧିକା ଥିବ ତହିଁ ।
ପୁଲିଙ୍ଗେ ହୋଇଥିବ ଜାତ
ଜନ୍ମରୁ ନେତ୍ର ତା' ମୁଦ୍ରିତ ।
ଅନ୍ତେ ତା' ସ୍ଫୁରୁଥିବ ନାମ
ବାଛୁରୀ ରଖୁଆଳ କର୍ମ ।
ମାତା ପୁତ୍ର ତା' ଗୃହେ ଥିବେ
ପ୍ରଭୁ ପ୍ରବେଶ ତହିଁ ହେବେ ।
ନିଶି ପ୍ରଭାତେ ଶୂନ୍ୟ ହରି
ଡାକିବେ ତା'ର ନାମ ଧରି ।"

(ସିଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରିକା ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟ)

ପୁନଶ୍ଚ–

"ଜନ୍ମରୁ ଅନ୍ଧ ଥିଲା ହୋଇ
ନେତ୍ର ଫିଟିଲା ପ୍ରଭୁ ଚାହିଁ ।"

ଏଥିରେ ଥିବା ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ଜୀବନରୁ ଜଣାଯାଏ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ଭୀମଭୋଇଙ୍କଠାରୁ ଅନ୍ନ ଗ୍ରହଣ ପରେ ତୃପ୍ତି ଲାଭ କରି ତାଙ୍କୁ କବିତ୍ୱ ଲାଭର ଆଶୀର୍ବାଦ ପ୍ରଦାନ କରିବ ଏବଂ ସେ ଗୁରୁଙ୍କ ଠାରୁ ଦୃଷ୍ଟିଶକ୍ତି ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବ । ଏହା ଥିଲା 'ସିଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରିକା'ର ଶ୍ରୀଧର ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟବାଣୀ । ପଞ୍ଚସଖାର କବି ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କ 'ଆଦି ସଂହିତା', 'କଳ୍ପ ସଂହିତା'ରେ ମଧ୍ୟ ଏଭଳି ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭବିଷ୍ୟବାଣୀ ରୂପେ ରଚିତ ସଂହିତା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରିକାରେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କୁ ଅନ୍ଧ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥିଲା ।

କବି ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ ସ୍ୱରଚିତ ବୋଲି, ଭଜନ, ଚଉତିଶା ଓ ବିବିଧ ଗୀତାରେ ନିଜର ଶାରୀରିକ ଅନ୍ଧ ଥିବାର କୌଣସି ସତ୍ୟତା ଥିବାପରି ମନେହୁଏ ନାହିଁ ।

'ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି'ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି -

"ରୂପ ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣଜାନୁ ଯଉବନ ନେତ୍ରେ ଯାହା ଅଛି ଦେଖି
ଶୋଭା ସୁନ୍ଦର ସୁରଙ୍ଗ ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ଯାହା ଦେଖିଅଛି ଆଖି ।"
(୭୧ ବୋଲି)

ପୁନଶ୍ଚ-

"ମେଦ ମେଦା ପୃଥ୍ୱୀ ଦେହ ବହୁଛନ୍ତି ତରୁ ଅଛନ୍ତି କି କରି
ଚାହିଁ ଆକାଶକୁ ଭାଳଇ ମନକୁ ଦେହ ଯାଉଥାଏ ମରି ।"
(୨୧ ବୋଲି)

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭୀମଭୋଇ ଅନ୍ଧ ନଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସେ ଚାରି ବର୍ଷ ବୟସରେ ଗୁରୁ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କୁ ଗାଁ ଦାଣ୍ଡରେ ଯେଭଳି ଦେଖିଥିଲେ ତାହା ଜଣେ ଦୃଷ୍ଟିଶକ୍ତି ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରେ । ସେହିପରି କବି ସଂସାର ମଧ୍ୟରେ ସଂସାରୀ ହୋଇ ନିଜର ଅଜ୍ଞାନପଣ ଆସକ୍ତି ଭାବ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଅସୂୟା ଭାବ ପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ମଧ୍ୟ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ । 'ଭଜନମାଳା'ରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପଂକ୍ତି ପାଠ କଲେ କବି ଯେ ଚକ୍ଷୁଷ୍ମାନ ଥିଲେ ତାହା ନିର୍ଦ୍ୱନ୍ଦରେ ଜଣାପଡ଼େ ।

ଏହାଛଡ଼ା କବି ନିଜେ ପଦ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଦେଖି ପାରୁଥିବା କଥା ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

"ଆକାଶକୁ ଚାହିଁ କେତେ ବର୍ଣ୍ଣିବି ପଦ
କଳିଯୁଗ ମୋର ଠାରେ ଲାଗିଛି ବାଦ ।"
(ଭୀମ ଭୋଇ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, ପୃ-୨୫୩)

କବି ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ସ୍ଥାନରେ ନିଜର ଅନ୍ଧତ୍ୱକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି; ଅନ୍ଧତ୍ୱ ପଛରେ ତତ୍କାଳୀନ ସାଂସାରିକ ଓ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରତି ଉଦାସୀନ ବୋଲି ଅଧିକ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ମନେହୁଏ ।

"ଭଣିଲେ ଭୀମକନ୍ଧ ମୁଁ ପାପୀ ଜନ୍ମ ଅନ୍ଧ
ଭାଗ୍ୟ ଥିଲେ ଧରିଥିବି ଶ୍ରୀଗୁରୁ ପାଦ ।"
(ଭୀମ ଭୋଇ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, ପୃ-୨୫୫)

'ଚଉତିଶା ମଧୁଚକ୍ର'ରେ କବି ନିଜର ଦେଖିବା କଥା ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇପାରେ-

"ଟାଣ ଶୂନ୍ୟ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ମୁଁ କରୁଛି ଭଜନ
ଟଳି ଯାଉଅଛି ମୋର ଆଗତ ପାଞ୍ଜନା ।
ଟାକିଅଛି କର ତାଙ୍କୁ
ଟିକସ ବସିଗଲାଣି ନେତ୍ରେ ଦେଖୁ ଦେଖୁ ।"
(ଭୀମ ଭୋଇ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, ପୃ-୨)

ଏଠାରେ ଟ୍ୟାକ୍ସ ବା କର ସଂପର୍କରେ କୁହାଯାଇଛି ।

ପୁନଶ୍ଚ ଗୁରୁଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ କବିଙ୍କର ଅନୁଶୋଚନା ଓ ଆବେଗ ଭରା ହୃଦୟରେ ଯେଭଳି ଭାବ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ସେଥିରୁ ମଧ୍ୟ ଅନୁମିତ ହୁଏ କବି ଅନ୍ଧ ନଥିଲେ ।

"ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ଦେଖିଥିଲୁ ନୟନ ପୂରାଇ
ଏବେ କାହିଁ ଛାଡ଼ିଗଲେ ତାଙ୍କୁଣି ଘୋଡ଼ାଇ ।
ସ୍ଥାନ ମାନ ଅସୁନ୍ଦର,
ମନ୍ଦିରକୁ ଚାହିଁ ନେତ୍ରୁ ବହୁଅଛି ନୀର ।"

ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ମହିମା ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ 'ଇତିହାସ ଓ ପ୍ରତିପାଦକ'ରେ ସେ ଅନ୍ଧ ଥିଲେ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଆଲୋଚକ ବିଜୟ ଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାରଙ୍କ ମତରେ ସେ ପ୍ରଥମେ ଭଲ ଥିଲେ ଓ ଯୌବନ କାଳରେ ଅନ୍ଧ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ଆଲୋଚକ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ମତରେ ଭୀମଭୋଇ ଜନ୍ମାନ୍ଧ ଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀ ସମିତିଦ୍ୱାରା

ପ୍ରକାଶିତ 'ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି'ର ପାଣ୍ଡୁଲିପିଟି ପାଠ କରିବା ପରେ ତତ୍କାଳୀନ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପୁରର ମହାରାଜା ସାର୍ ଶ୍ରୀ ବୀରମିତ୍ରୋଦୟ ସିଂହଦେବ ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଏକ ପତ୍ର ପଠାଇଥିଲେ । ସେହି ପତ୍ରରେ ସେ ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତୋଟି ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଭୀମଭୋଇ ଅନାଥ ଭାବରେ ପ୍ରଥମେ ରେଢ଼ାଖୋଲ ରାଜ୍ୟର ସୀମା ଓ ସୋନପୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସଂଗ୍ରାମପୁର ଗ୍ରାମରେ ଅନାଥ ଭାବରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଜନ୍ମାନ୍ଧ ସମ୍ପର୍କରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କେତେକ ଶିଷ୍ୟ ଏଭଳି ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ବୋଲି ସେ ପତ୍ରରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ମହାତ୍ମା ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଅନ୍ଧତ୍ୱକୁ ସେ ସ୍ୱୀକାର କରିନାହାନ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ କୈଶୋର ଅବସ୍ଥାରେ କୌଣସି ନେତ୍ର ରୋଗଦ୍ୱାରା ପରଳ ପଡ଼ି ସେ ଭିକ୍ଷାବୃତ୍ତି କରିଥିବେ ବୋଲି ମହାରାଜା ପତ୍ରରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ଆଲୋଚକ ତଥା ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଅନ୍ଧତ୍ୱକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ଆଲୋଚକ ମାୟାଧର ମାନସିଂହଙ୍କ ମତରେ ସେ ବସନ୍ତ ରୋଗ ଯୋଗୁଁ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ଦୃଷ୍ଟିଶକ୍ତି ହରାଇ ବସିଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମାବଧୂତ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କ ସେ ଅନ୍ଧ ଥିଲେ ଏବଂ ଗୁରୁଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦରେ କବିତ୍ୱ ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ଜନ୍ମକାଳ ଓ ସ୍ଥାନ :

କବି ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ କୃତିରୁ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ କୌଣସି ତଥ୍ୟ ମିଳେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ସମୟ ଓ କାଳକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ବିଭିନ୍ନ ବାଦ ବିବାଦ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଆଲୋଚକ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ମତରେ ସେ ୧୮୫୫ ମସିହାରେ ଜନ୍ମ ଲାଭ କରି ୧୮୯୫ ମସିହାରେ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର କବିଙ୍କ ସମୟ ଖଣ୍ଡକୁ ୧୮୪୯ ମସିହାରୁ ୧୮୯୫ ମସିହା ମଧ୍ୟରେ ନିରୂପଣ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ କଟକ ଜିଲ୍ଲା ଆଠଗଡ଼ ଥାନା ଅନ୍ତର୍ଗତ ଖୁଣ୍ଟୁଣୀ ଗ୍ରାମରେ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କର ମହିମା ଉତ୍ସବ ବାଲ୍ୟଲୀଳା କାର୍ଯ୍ୟ ସନ ୧୧୭୨ ସାଲ ବା ୧୮୬୫ ମସିହାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବା କଥା ସତ୍ୟ ମହିମା ଧର୍ମ ଇତିହାସରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଭୀମ ଭୋଇ ୧୬ ବର୍ଷ ବୟସରେ ମହିମାଧର୍ମ ଦୀକ୍ଷା ନେଇ କବିତାମାନ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ୧୮୪୯ ମସିହାରେ ହୋଇଥିବ । ସେହିପରି ଆଲୋଚକ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ଦାସ ତାଙ୍କର 'ଓଡ଼ିଶାର ମହିମା ଧର୍ମ' ପୁସ୍ତକରେ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର ସମୟ ହେଉଛି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଭଞ୍ଜଯୁଗ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ସୋନପୁର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଖଲିଆପାଲି ଗ୍ରାମରେ ଭୀମଭୋଇ ତାଙ୍କର ଭକ୍ତଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେହିଠାରେ ହିଁ ତାଙ୍କର ଦେହାବସାନ ଘଟିଥିଲା ବୋଲି ଦୃଢ଼ ଭାବେ ଆଲୋଚକ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ଦାସ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହାପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚକ ନଗେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବସୁ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର ଜନ୍ମ ସ୍ଥାନକୁ ଯୋରନ୍ଦା ବୋଲି ମତ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏହା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ କେତେକ ତାଙ୍କୁ ରେଢ଼ାଖୋଲ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଗ୍ରାମଡ଼ିହା ନାମକ ଏକ ଗାଁରେ କନ୍ଧ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କଲାବେଳେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ବଲାଙ୍ଗୀରର ଜଟାସିଙ୍ଗାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ କନ୍ଧ ଦମ୍ପତି ଦାନରା ଓ ଗୁରୁବାରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସେ ଲାଳିତ ପାଳିତ ହୋଇଥିଲେ । ଭାଗିରଥୀ ନେପାକଙ୍କ ମତରେ ସେ ଜଟାସିଙ୍ଗା ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏସବୁ ସନ୍ଦେହ ସତ୍ତ୍ୱେ କବିଙ୍କ ରଚନାରେ ଅନେକ ଅଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି । ଯେପରି ୨୧ଅଙ୍କ, ୩୭ଅଙ୍କ, ୫୪ଅଙ୍କ ଇତ୍ୟାଦି । ତେଣୁ ଏଥିରୁ ହୁଏତ ତାଙ୍କ ସମୟକୁ କଳନା କରାଯାଇପାରେ । 'ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି'ର ୨୪ ବୋଲିରେ ଭାଦ୍ରବ ମାସ ସପ୍ତଅଙ୍କ ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

"ଅଲେଖ ମହିମା ଭାଙ୍ଗିବେ ଗାରିମା ସରିବ ଏ ଉତପତ୍ତି ।
ଭାଦ୍ରବରୁ ସପ୍ତଅଙ୍କ ଲାଗିଲାଣି ସପ୍ତାଙ୍ଗ ହୋଇବ ପୃଥ୍ୱୀ ।'
(ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି)

ଶିକ୍ଷା ଓ କବିତ୍ୱ :

କବି ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ କବିତାଗୁଡ଼ିକୁ ପାଠ କଲେ ଜଣାଯାଏ ନିଶ୍ଚିତ ସେ ଧୀଶକ୍ତିର ଅଧିକାରୀ ଥିଲେ । ଯେହେତୁ ତତ୍କାଳୀନ ବିଭ୍ରଷ୍ଟ କୁସଂସ୍କାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମାଜରେ କନ୍ଧ ପରିବାରରେ ଜଣେ ଆଦିବାସୀ ଯୁବକଠାରେ ହିନ୍ଦୁଶାସ୍ତ୍ର ପୁରାଣର ଜ୍ଞାନ, ବିଜ୍ଞାନବୋଧ, ସମାଜ ପ୍ରତି କଟାକ୍ଷପାତ ସହ ସକଳ ନିରୀହ ଜୀବ ପ୍ରତି ମାନବିକତାବୋଧର ସ୍ୱର ତାଙ୍କୁ ଜଣେ ବିଚାର ବୁଦ୍ଧି ସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ, ଇତିହାସର ଗୋହିରା ଟିକିରି ଯୁଦ୍ଧ, 'ରାସୀଯୁଦ୍ଧ, ମାଳିକା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ନେମାଳ ଓ ଉଦୟବଟର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉପସ୍ଥାପନା ସହ ସାହିତ୍ୟିକ ଭାବେ ସାରଳା ଦାସ, ବଳରାମ ଦାସ ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ନାମ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ତେଣୁ ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ, କବି ଏସବୁକୁ ନିଜେ ପାଠ କରିଥାଇ ପାରନ୍ତି

ଅବା କାହାରି ଠାରୁ ଶୁଣି ଥାଇ ପାରନ୍ତି । ଯେକୌଣସିଟି ସତ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ନିଜସ୍ୱ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସନ୍ଥ ସାଧକଙ୍କ ଭଳି କବି ନିଜର ଶିକ୍ଷାଦୀକ୍ଷା ସମ୍ପର୍କରେ ନିରବ ଏବଂ ନିଜକୁ ଜନ୍ମରୁ ଅଜ୍ଞାନ ଓ ମୂର୍ଖ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ସେହିଭଳି ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବ ତପସ୍ୟାର ଫଳରେ ଏ ଜନ୍ମରେ ପଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିବାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

"ପିତାମାତା ଦୁଇ ଯୁଗଳରେ ଯାଇ କଲେ ଅବନୀରେ ଜାତ ।
ପୂର୍ବକାଳ ଘୋର ତପସ୍ୟା ପୂର୍ବରୁ ହୋଇଲି କବି ପଣ୍ଡିତ ।
ଜନନୀ ଉଦର ଗୋପ ମଧୁପୁର ପାଶୋର ନଯାଏ ଚିନ୍ତୁ ।
ମାତୃ ଗର୍ଭଗତେ ପାଠ ପଢ଼ିଥିଲି ଟିକେ ଟିକେ ଅଛି ହେତୁ ।"
(ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି, ୨୨ବୋଲି, ପୃ.୪୪)

କବି ନିଜକୁ କବିକୁଳ ବୀରବର, କବିକୁଳ ଚାନ୍ଦ, କବିକୃତ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର କବିତ୍ୱ ଥିଲା ଈଶ୍ୱର ପ୍ରଦତ୍ତ ଓ ପୂର୍ବଜନ୍ମର ଫଳ । ଗୁରୁ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦରୁ ସେ ୧୬ ବର୍ଷ ବୟସରେ କବିତା ମାନ ରଚନା କରିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏହାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ଯାଇ ସେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି-

"ଜନମ କାଳରୁ ମୂର୍ଖ ମୁଁ ହୋଇଥିଲି
ଷୋଳ ବରଷକେ କବି ମୁଁ କୃତ୍ୟ କଲି
ବେଦଶାସ୍ତ୍ର ବୋଲି କିଛି ମୁଁ ଜାଣେନାହିଁ
ଗୁରୁ ହୃଦ ପଦ୍ମେ ବସି ଯେ ଦେଲେ କହି ।'
(ଆଦିଅନ୍ତ ଗୀତା, ୮ମ ଅଧ୍ୟାୟ)

ସେହିପରି 'ଭଜନମାଳା' ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି -

"ଏକା ରାଗେ ବାନ୍ଧିଲି ମୁଁ ଦି' ଯୋଡ଼ା ଗୀତ
ଭଣେ ଭୀମ ଅରକ୍ଷିତ, ଗୁରୁ ମୋ ସାମରଥ ।"
(ଭଜନମାଳା, ୨୯୨)

ଗୁରୁଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ କବିତା ରଚନା କରିଥିବା ଓ ମହିମାଧର୍ମର ନୀତି ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ କରିବାର କ୍ଷମତା ପ୍ରାପ୍ତି କେବଳ ଗୁରୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ସେ ଦୃଢ଼ କଣ୍ଠରେ 'ନିର୍ବେଦସାଧନ'ରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟତ୍ର 'ଭଜନମାଳା'ରେ କବି ନିଜର ପାଠ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ସ୍ୱୀକାରୋକ୍ତି ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି -

"ଚାରିବେଦ ପଢ଼ି ପଢ଼ି ହେଉଛି ବଣା
ଏମାନେ ଜାଣନ୍ତି ଭାବ ଚରିତ୍ର ସିନା ।"
(ଭଜନମାଳା - ୩୦୨, ପୃ-୨୬୭)

ଏହା ସହିତ କବି ନିଜେ ଲେଖନପତର ଧାରଣ କରିଥିବା କଥା ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି -

"ଆହୁରି ରହିଲା ବର୍ଣ୍ଣି ନ ସରିଲା ସଂସାର ବିଷୟ କଥା
ଲେଖନ ପତର ଧରି ନିରନ୍ତର କେତେ ମୁଁ କହିବି ପୋଥା ।
(ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି, ୨୧ବୋଲି, ପୃ-୪୧)

ପୁନଶ୍ଚ-

"ତରତର ହୋଇ ମୁଁ ଯେ ତିଆରୁଛି ପଦ
ତା'କି ନାହିଁ ଆଗପଛ ବେଦ କି ନିର୍ବେଦ ।
ତିନି ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ କରତା
ତାଳପତ୍ରେ ଲେଖୁଅଛି ବୁଝିବ ବାରତା ।"
(ଚଉତିଶା -୧, ପୃ.୨)

ମହିମାଧର୍ମ ସମାଜରେ କବି ଭୀମଭୋଇ ଅନ୍ଧ ରୂପେ ଆଲୋଚିତ । ଏବଂ ଯେଉଁଠାରେ ସେ ଅନ୍ଧ ରୂପେ ଆଲୋଚିତ, ସେଠାରେ ତାଙ୍କର କବିତ୍ୱ ରଚନାକାର ରୂପେ ୪ଜଣ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇଜଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ ହରି ପଣ୍ଡା ଓ ବାସୁଦେବ ପଣ୍ଡା । ଅନ୍ୟ ଦୁଇଜଣ ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲେ; ସେମାନେ ହେଲେ ଧର୍ମାନନ୍ଦ ଦାସ ଓ ମାର୍କଣ୍ଡ ଦାସ । ମାତ୍ର ଭୀମଭୋଇଙ୍କ କୌଣସି ରଚନାରେ ଏହାର ସାମାନ୍ୟ ସୁରାକ ମଧ୍ୟ ମିଳେ ନାହିଁ ।

ପ୍ରଚାରକ ଭୀମଭୋଇ :

ଭୀମ ଭୋଇ ମହିମା ଧର୍ମର ଜଣେ ପ୍ରଚାରକ । ସେ ନିଜେ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ବୁଲିବୁଲି ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରୁଥିଲେ । ଜଣେ ପ୍ରଚାରକ ଭାବେ ସେ ନିଜର ଭୂମିକାକୁ କିଭଳି ନିର୍ବାହ କରିଛନ୍ତି ତାହା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି- "ସ୍ଥିତି ବସ୍ତି ନାହିଁ ପ୍ରଚରିବି କାହିଁ ସାଙ୍ଗସାଥି ସାଖା ନାହିଁ/ ତଳକୁ ଶିର ଉପରକୁ ପୟର ମଧ୍ୟେ ମାରୁଛି ଭୁଲାଇ ।' (ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି/ ଦ୍ୱାବିଂଶ ବୋଲି) ଏଠାରେ 'ପ୍ରଚରିବୁ' ଶବ୍ଦଟି

ତାଙ୍କର ପ୍ରଚାରକର ସମୟକୁ ସୂଚିତ କରୁଛି । ସେହି ସମୟରେ ନବ ଉଦ୍‌ଘୋଷିତ ମହିମା ଧର୍ମକୁ ସେ କିଭଳି ନିଜର ଆତ୍ମପ୍ରଚେଷ୍ଟା ତଥା ଉଦ୍ୟମରେ ପ୍ରସାର କରିଛନ୍ତି ତାହା ଦେଖିବାର କଥା । ସମାନ ସମୟରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚାର ଓଡ଼ିଶାରେ ହେଉଛି । ପୂର୍ବରୁ ଯାବନିକମାନେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିବାରୁ ଇସ୍‌ଲାମ୍ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ବିସ୍ତାର ଲାଭ କରିସାରିଥାଏ । ମହିମା ଧର୍ମରେ ମୂର୍ତ୍ତି ଉପାସନା ନିଷେଧ, ମାଟିପାତ୍ର(ଖପରା)ରେ ଖାଇବା, ଅଲେଖ ନିରଞ୍ଜନ ଉଚ୍ଚାରଣ, ନିର୍ବେଦ ଧର୍ମ ଇତ୍ୟାଦି ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ନିୟମାବଳୀକୁ ଭୀମଭୋଇ ବୁଲିବୁଲି ପ୍ରଚାର କରିବା ବେଳେ ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉପହସିତ ହୋଇଛନ୍ତି- "ଜଣାଇଲି ଯେତେ ତୁମ୍ଭର ପାଦ ଗତେ ବୋଇଲେ ମୋତେ ବୁଝିବା, ମହିମା ମହିମା ବୋଲିବାକୁ ସ୍ୱାମୀ ଭାଙ୍ଗୁଛ ମୋର ଗାରିମା ।/ କିରସ୍ତାନ ବୋଲି ଦେଉଛନ୍ତି ଗାଳି ନିନ୍ଦା କରୁଛନ୍ତି ଲୋକ, ଅଲେଖ ଅଲେଖ ବୋଲିବାକୁ ସ୍ୱାମୀ ଦେଉଛ ଦୁର୍ଦ୍ଦଣ୍ଡ ଦୁଃଖ ।" (ବିଂଶ ବୋଲି) ପୁନଶ୍ଚ ପ୍ରଚାରକ ଭାବେ ସେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ପରି ମହିମା ଧର୍ମରେ ନାମଜପ, ଅବଧୂତ, ଅରୂପ ଆଦି ବିଶେଷତ୍ୱକୁ ସର୍ବତ୍ର ବଖାଣିଛନ୍ତି । ପ୍ରଚାରକର ଦୁଃଖ ଓ ସମସ୍ୟା ଆଉ ଏକ ପଂକ୍ତିରୁ ଜଣାଯାଏ - "ଯହିଁ ଗଲେ ତହିଁ ଉଦଣ୍ଡ ଏ କଲେ ପ୍ରଚରିବୁ ଆମ୍ଭେ କାହିଁ ?" ଏଥିରୁ ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜ ତଥା ସମୟର ବାସ୍ତବ ତଥ୍ୟ ଜଣାଯାଏ ।

ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଇତିହାସବୋଧ :

ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କର ନିଜ ସମୟଖଣ୍ଡକୁ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ପ୍ରକାଶ କରିବାର କ୍ଷମତା ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ । ତିନୋଟି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଏହାର ବିଚାର କରାଯାଇପାରେ ଯଥା- ମହିମା ଧର୍ମର ଉନ୍ମେଷ ଓ ବିଭେଦ, ଇଂରେଜ ଶାସନ, ଆଦ୍ୟଧୂନି ପଡ଼ିଥିବା ସ୍ଥାନ ମାଳ ବିହାରପୁର । ଇଂରେଜ ଶାସନ ସଂପର୍କରେ ସେ କହିଛନ୍ତି "ସେ ଜଗନ୍ନାଥ କିସ କଲା, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ହସ୍ତରେ ପଡ଼ି ଦେଲା/ ତରୁଣୀ ପାଳନେ ଜଗତ, ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପଡିଲା ବହୁତ । (ଶ୍ରୁତି ନିଷେଧ ଗୀତା) ଯଦି ଭୀମଭୋଇଙ୍କ ଜୀବନକାଳକୁ ୧୮୫୦-୯୫ ବୋଲି ଧରାଯାଏ ତେବେ ଭାରତ ତଥା ଓଡ଼ିଶା ଏହି ସମୟରେ ଇଂରେଜ ଶାସନାଧୀନ ଓ ରାଣୀ ଭିକ୍ଟୋରିଆ ଏହାର ସାମ୍ରାଜ୍ଞୀ । ଲୋକ ମୁଖରେ କଥିତ ଅଛି "ନାରୀ ହାତରେ ଅଢା ରହିଲେ ଦେଶକୁ ବିପତ୍ତି ପଡେ" ।ତେଣୁ ୧୮୬୬ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପଡ଼ିବା ପ୍ରସଙ୍ଗ କହିବା ବେଳେ କବି ନିଜ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଚାତୁର୍ଯ୍ୟର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ଭୀମଭୋଇ ଗୁରୁ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କ ସମୟରେ ପଶ୍ଚିମରୁ ପୂର୍ବକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ଯେହେତୁ ମହିମା ଗୋସାଇଁଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ସେ ପରିବ୍ରାଜକ ଭଳି ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରୁଥିଲେ । ଦୁଇଟି ପଂକ୍ତିରୁ ଏହା ଜଣାଯାଏ -

"ଅଇଲି ଧୂନି ମନ୍ଦିର ପଶ୍ଚିମ ଦିଗେ ମୋ ଘର ବହୁତ ଦୂର"

ପୁନଶ୍ଚ-

"ଦୁଃଖ ସୁଖ ଶ୍ରୀଛାମୁରେ ଜଣାଣ କରି,

ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ପୁଣି ଯିବ ହିଁ ଫେରି ।"

ଫେରିବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ପୂର୍ବ ଓଡ଼ିଶାର ମାଳବିହାରପୁର ଓ ଯୋରନ୍ଦାର ସ୍ଥିତି ସଂପର୍କରେ ସୂଚିତ କରିଛନ୍ତି ।

"ଶୁଣ ହେ ସୁଜନ ମହିମା ବିଧାନ ଅଲେଖ ଶୂନ୍ୟ ପୁରୁଷ,

ଲବଣ ସମୁଦ୍ର ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପ ପୃଥ୍ୱୀ ଦକ୍ଷିଣ ଉତ୍କଳ ଦେଶ ଯେ,

ମାଳବିହାରପୁର ତହିଁ ଆରମ୍ଭିଲେ ଧୂନିଘର ।"

ଗୁରୁ ମହିମା ଗୋସାଇଁ ମାଳବିହାରପୁରରେ ନୃସିଂହ ଦାସଙ୍କୁ ଦାୟିତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରି ଯୋରନ୍ଦାକୁ ପଳାଇ ଯାଇଥିଲେ । ଭୀମ ଭୋଇ ଯେଉଁ ସମୟରେ ଯୋରନ୍ଦା ପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି ସେ ସମୟରେ ଗୁରୁ ସମାଧି ନେଇ ସାରିଲେଣି । ଏ ସଂପର୍କରେ ସେ କହିଛନ୍ତି- 'ଅନାଦି ପୁରୁଷ ଜୟେ ସ୍ୱଦେହେ କଲେ ବିଜୟେ, ଧର୍ମକୁ ସ୍ଥାପନ କରି ଗଲେ ସେ ସମାଧି ଘେନି ।' ଗୁରୁ ସମାଧି ନେବା ପରେ ବ୍ୟାପୃତ ଲାଭ କରୁଥିବା ଏହି ଧର୍ମରେ କନ୍ଦଳ ଦେଖା ଦେଇଛି ଏବଂ ତାହା ଦୁଇ ଭାଗ ହୋଇଯାଇଛି । ଭଜନ ମାଳାରେ କବି ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି-

"ଏକ ଧର୍ମ ବେନି ଭାଗ ବଢ଼ିଲାଣି,

ହିଂସା ମାର୍ଗ କରି ବାରଣା" ।

ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ, ଗୁରୁଙ୍କ ସମାଧି ପରେପରେ ମହିମା ଧର୍ମ ଭାଗଭାଗ ହେବାକୁ ଲାଗିଛି ।

ଶେଷରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ, ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କୁ ଅନ୍ଧ ଓ କନ୍ଧ କବିର ଆଖ୍ୟା ଦେଇ ଶୂନ୍ୟସାଧନା ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ

ସନ୍ଥକବିର ଖୋଳପାରେ କେବଳ ଆବଦ୍ଧ କରିଦେଲେ ହେବ ନାହିଁ । ଏହା ସହିତ ନବଜାଗରଣର ପୃଷ୍ଠପେଟିକାରେ ନିଜ ରଚିତ 'ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି', 'ଭଜନମାଳା', ଗୀତା ଆଧାରିତ 'ଶ୍ରୁତି ନିଷେଧ ଗୀତା', 'ବ୍ରହ୍ମ ନିରୂପଣ ଗୀତା' ଆଦିରେ ତତ୍ତ୍ୱ ସହିତ ତତ୍କାଳୀନ ସାମାଜିକ, ରାଜନୀତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଯାହା ବିପୁଳ ଗବେଷଣାର ଅପେକ୍ଷା ରଖେ ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ :

୧. ଦାସ, ସର୍ବେଶ୍ୱର : ଭକ୍ତକବି ଭୀମ ଭୋଇ, ନବୋଦୟ ପ୍ରକାଶନୀ, କଟକ, ୨୦୦୪ ।

୨. ବାବା ବିଶ୍ୱନାଥ : ମହିମା ଗାଦି ଓ ମହିମା ଧାମ ଇତିହାସ, ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର, କଟକ, ୨୦୦୫ ।

୩. ମହାନ୍ତି, ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ : (ସଂ) ସ୍ତୁତି ଚିନ୍ତାମଣି, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ, ୧୯୫୦ (ଓଡ଼ିଆ ବିଭବରୁ ପ୍ରାପ୍ତ) ।

୪. ସାହୁ, କରୁଣାକର : (ସଂ) ଭକ୍ତକବି ଭୀମ ଭୋଇ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର, କଟକ, ୨୦୦୦ ।

English

୧. Nepak, Bhagirathi : Bhima Bhoi his life & works, Bhagirathi Prakashan, BBSR, 1st Edition, 1998.

୨. Nepak, Bhagirathi : Bhima Bhoi the Greatest Adivasi Philosopher, Bhagirathi Prakashan, 1997.

ପତ୍ରିକା

୧- କୋଣାର୍କ: ସନ୍ଥକବି ଭୀମଭୋଇ ବିଶେଷାଙ୍କ, ଅକ୍ଟୋବର,୧୯୯୬, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ସହକାରୀ ଅଧ୍ୟାପିକା, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ,
ରେଭେନ୍ସା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ-୭୫୩୦୦୩